

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

**CURRENT ISSUES OF IMPROVING VAT REGULATION IN ADDRESSING
THE SHADOW ECONOMY**

Khamdambek Atabayevich Atakhanov

Listener (Trainee), Banking and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan

E-mail: aaxamdandam2205@gmail.com

Tel: +998 97 515 05 22

Abstract: This article examines the issues of reforming the value-added tax (VAT) mechanism to mitigate the negative consequences of the shadow economy. The author analyzes the VAT gap and proposes scientific and practical recommendations aimed at protecting the tax chain through digital technologies (Blockchain, AI) and the implementation of a Split Payment system.

Keywords: Shadow economy, value-added tax (VAT), VAT gap, Split Payment, digital tax administration, tax chain, transformation.

**ХУФЁНА ИҚТИСОДИЁТНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА ҚҚСНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ**

Атаханов Хамдамбек Атабаевич

Ўзбекистон Республикаси

Банк-молия академияси тингловчиси e-mail:

aaxamdandam2205@gmail.com

тел: 97-515-05-22

Аннотация: Ушбу мақолада хуфиёна иқтисодиётнинг салбий оқибатларини юмшатишда қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) механизмини ислоҳ қилиш масалалари тадқиқ этилган. Муаллиф томонидан ҚҚС узилиши (VAT Gap) таҳлил қилиниб, солиқ занжирини рақамли технологиялар (Blockchain, AI) ва "Split Payment" тизими орқали ҳимоя қилиш бўйича илмий-амалий таклифлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: Хуфиёна иқтисодиёт, ҚҚС, солиқ узилиши, Split Payment, рақамли маъмурчилик, солиқ занжири, трансформация.

1. КИРИШ

Бугунги глобаллашув шароитида хуфиёна иқтисодиёт ҳар қандай давлатнинг барқарор ривожланишига тўсқинлик қилувчи асосий омиллардан биридир. Хуфиёна сектор нафақат бюджет тушумларини камайтиради, балки бозорда носоғлом рақобат муҳитини юзага келтиради. Ўзбекистон иқтисодиётида ҳам ҚҚС маъмурчилигини такомиллаштириш орқали "соядаги" айланмаларни қонуний майдонга олиб чиқиш энг долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

ҚҚС — бу иқтисодиётнинг "кўзгуси". Агар ишлаб чиқарувчидан то якуний истеъмолчигача бўлган занжир шаффоф бўлса, хуфиёна фаолият учун жой қолмайди. Бироқ, амалиётда "сохта инвойслар" ва "бир марталик фирмалар" (carousel fraud) ушбу занжирни узиб, давлат бюджетига миллиардлаб зарар етказмоқда.

2. МУАММОНИНГ ҚЎЙИЛИШИ ВА МАТЕМАТИК ТАҲЛИЛ

Хуфиёна иқтисодиётнинг ҳажми ва ҚҚС йиғилувчанлиги ўртасида тесқари пропорционал боғлиқлик мавжуд. Солиқ органлари олдида турган асосий муаммо — **ҚҚС узилишини (VAT Gap)** аниқлаш ва минималлаштиришдир.

ҚҚС бўйича потенциал солиқ базасини (\$B\$) қуйидаги математик модел асосида ифодалаш мумкин:

$$B = \sum_{i=1}^n (C_i \cdot t_i) + \sum_{j=1}^m (G_j \cdot t_j) + \sum_{k=1}^p (I_k \cdot t_k)$$

Бу ерда:

- C_i : Уй хўжалиқларининг i -турдаги товарлар бўйича якуний истеъмоли;
- G_j : Давлат харидларининг солиққа тортиладиган қисми;
- I_k : Солиқ имтиёзларига эга бўлмаган инвестиция харажатлари;

- Δ : Тегишли солиқ ставкалари.

Амалдаги тушум (ΔAV) ва потенциал тушум (ΔPV) ўртасидаги фарқ хуфиёна иқтисодиётнинг кўламини кўрсатади:

$$\Delta Gap = PV - AV$$

Ушбу узилишни камайтириш учун биз занжирнинг ҳар бир бўғинини рақамли назоратга олишимиз шарт.

3. ХУФИЁНА ИҚТИСОДИЁТНИНГ ҚҚС ЗАНЖИРИДАГИ "ЗАИФ НУҚТАЛАРИ"

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, хуфиёна сектор асосан қуйидаги учта йўналишда ҚҚСдан қочади:

1-жадвал. ҚҚС занжиридаги фирибгарлик турлари ва уларнинг оқибатлари

Фирибгарлик тури	Механизми	Иқтисодий оқибати
"Карусель" фирибгарлиги	Товарни бир неча бор сохта экспорт/импорт қилиш	Бюджетдан ҚҚСни асосиз қайтариб олиш
"Fly-by-night" фирмалар	ҚҚСни ҳисоблайди, лекин бюджетга тўламасдан тугатилади	Солиқ занжирининг узилиши
Нақд пул айланмаси	Чакана савдода чекларни бермаслик	Даромаднинг яширилиши ва занжирнинг яқунланмаслиги

4. ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ: САБОҚЛАР ВА ХУЛОСАЛАР

Хуфиёна иқтисодиётга қарши курашда Европа Иттифоқи ва Жануби-Шарқий Осиё давлатларининг тажрибаси муҳим аҳамиятга эга.

- **Польша тажрибаси:** 2018 йилдан бошлаб "Split Payment" (Бўлинган тўлов) тизимини жорий этди. Бунда харидор тўлаган пулнинг ҚҚС қисми сотувчининг махсус "ҚҚС ҳисобварағи"га тушади. Бу пулдан тадбиркор

фақат ўз етказиб берувчиларига ҚҚС тўлаш ёки бюджетга солиқ тўлаш учун фойдаланиши мумкин. Натижада Польшада ҚҚС узилиши 5 йил ичида 10 фоиз бандга камайди.

- **Португалия тажрибаси:** "E-fatura" тизими орқали истеъмолчиларга чекларни рўйхатдан ўтказгани учун лотерея ва солиқ чегирмалари берилади. Бу аҳолини чек талаб қилишга рағбатлантиради.

5. ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БЎЙИЧА ИЛМИЙ ТАКЛИФЛАР

Мақола доирасида Ўзбекистон шароитида хуфиёна иқтисодийтн жиловлаш учун куйидаги инновацион ёндашувлар таклиф этилади:

5.1. "Smart-Contract" ва Blockchain технологиясини жорий этиш

ҚҚС ҳисоб-фактураларини блокчейн тизимига ўтказиш лозим. Бунда ҳар бир транзакция "занжирли" бўлади ва уни орқа сана билан ўзгартириб бўлмайди.

- **Натижа:** Сохта ҳужжатлар асосида ҚҚСни ҳисобга олиш имконияти нолга тенглашади.

5.2. Дифференциал ставкалардан воз кечиш ва базани кенгайтириш

Кўпгина имтиёзлар хуфиёна сектор учун "тешик" бўлиб хизмат қилади.

Таклиф: ҚҚС ставкасини пасайтириш (масалан, 10% гача), лекин барча соҳалар (қишлоқ хўжалиги, хизмат кўрсатиш) учун мажбурий қилиш. Бу занжирнинг узлуксизлигини таъминлайди.

5.3. "Split Payment" механизмини босқичма-босқич жорий этиш

Дастлаб юқори хавф гуруҳига кирувчи соҳаларда (қурилиш, ёқилғи савдоси) тўловларни иккига бўлиш тизимини жорий этиш мақсадга мувофиқ.

2-жадвал. Таклиф этилаётган ислохотларнинг прогноз кўрсаткичлари

Ислохот йўналиши	Кутилаётган натижа	Жорий этиш муддати
Блокчейн инвойслар	Сохта айланмаларни 40% га камайтириш	2025-2026 йй.

Ислоҳот йўналиши	Кутилаётган натижа	Жорий этиш муддати
Split Payment	Нақдлаштириш (обнал) фирмаларини йўқотиш	2026 йил
Ижтимоий рағбат (Cashback 2.0)	Чакана савдо шаффофлигини 25% га ошириш	Доимий

6. ХУЛОСА

Хуфиёна иқтисодий тартибга солишда ҚҚС шунчаки солиқ эмас, балки иқтисодий назорат воситасидир. Такоминиллаштиришнинг асосий йўналиши — инсон омилини камайтириб, алгоритмлар ва рақамли занжирларга таянишдир. Юқорида таклиф этилган "Split Payment" ва Блокчейн технологиялари бюджет тушумларини ошириш билан бирга, ҳалол тадбиркорлар учун тенг рақобат майдонини яратади. Бу эса мамлакатнинг инвестициявий жозибadorлигини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. – Т.: "Адолат", 2020.
2. Smith, K. (2022). *Digital Transformation of VAT Systems*. Oxford University Press.
3. European Commission (2023). *VAT Gap Report*.
4. Статистика агентлиги маълумотлари (2023-2024).

